

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز تحت عنوان :
A Comparative Study between the Colors and Patterns of Ikats in Iran and
Uzbekistan
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

مقاله پژوهشی

مطالعه تطبیقی ایکات ایران (یزد) و ازبکستان از منظر رنگ و نقش

زهرا شفیعی^{۱*}، خشایار قاضی زاده^۲

۱. پژوهشگر دکتری تاریخ تطبیقی - تحلیلی هنر اسلامی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.

۲. استادیار، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.

تاریخ انتشار : ۱۴۰۱/۰۱/۱۲

تاریخ پذیرش : ۱۴۰۰/۱۲/۱۶

تاریخ دریافت : ۱۴۰۰/۱۱/۰۲

چکیده

ایکات یکی از منحصربه‌فردترین پارچه‌ها در جهان است که روش بافت و نقش‌اندازی روی آن با دیگر پارچه‌ها متفاوت است. دستبافته‌های ایکات منسوجات طرح‌داری هستند که با گره‌زدن و مقاوم‌ساختن در برابر رنگ کردن تار و یا رنگ کردن تار قبل از بافتن تولید می‌شوند، تکنیکی که در بسیاری از نقاط جهان شناخته شده است. این بافته در کشورمان با نام «دارایی» شناخته می‌شود. هدف اصلی در این پژوهش، شناسایی تفاوت‌ها و شباهت‌های میان پارچه‌های دستباف ایکات یزد و ازبکستان است که زمانی در یک جغرافیای فرهنگی وجود داشتند. پژوهش حاضر در پی پاسخ به این سؤال است که میان نقوش و رنگ ایکات‌های ایران و ازبکستان چه شباهت‌ها و چه تفاوت‌هایی وجود دارد؟ این پژوهش به شیوه توصیفی - تحلیلی با رویکرد تطبیقی و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای صورت گرفته است. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که ایکات ازبکستان از منظر رنگ و نقش تنوع گسترده‌تری دارد و رنگ‌های به کاررفته در ایکات ازبکستان درخشان‌تر هستند اما ایکات یزد از تنوع رنگ و نقش کمتری برخوردار است و بیشتر از نقوش هندسی در آن استفاده شده است. زمینه پارچه‌های ازبکستان از نقوش پر شده است اما زمینه پارچه‌های یزد خلوت بوده و فضاهای خالی در آنها دیده می‌شود.

واژگان کلیدی: دستبافته، ایکات، نقش و رنگ، یزد، ازبکستان.

مقدمه

شود. این در حالی است که در بسیاری از کشورهای آسیایی مانند هند، مالزی و کشورهای آفریقا و آمریکا، ایکات با تفاوت‌هایی مختصر در شیوه‌های بافت، تولید می‌شود و همچنین ایکات در برخی کشورهای آسیای مرکزی به‌ویژه ازبکستان که کشور مورد مطالعه و مقایسه این پژوهش است از رشد روزافزون و قابل توجهی در زمینه‌های سنتی و صنعتی خود برخوردار است. با نگاه به ایکات‌های یزد و ایکات‌های ازبکستان اولین چیزی که جلب توجه می‌کند ویژگی‌ها و تشابهاتی است که میان برخی از عناصر این دو بافته سنتی به چشم می‌آید.

در ایران، این بافت در مناطقی که مجاورت بیشتری با مناطق خشک و کویری داشته‌اند، از جمله خوزستان، یزد و حتی کاشان رایج بوده است. در حقیقت مهم‌ترین منبع درآمد مردم این مناطق که به‌واسطه کم‌آبی نمی‌توانستند کشاورزی کنند، نساجی بود. امروزه طرح‌های مختلف و متفاوتی از ایکات در بعضی موزه‌های ایران موجود است، هیچگاه دو نمونه ایکات یک‌شکل را نمی‌توان

ایکات یکی از منحصربه‌فردترین پارچه‌ها در جهان است که روش بافت و نقش‌اندازی بر روی آن با دیگر پارچه‌ها متفاوت است. ایکات فقط یک پارچه و یا بافته برای پوشش روزمره نیست بلکه در فرهنگ‌های مختلف کارکردهای مختلف و متنوع از قبیل استفاده در مراسم مذهبی، جشن‌ها و اعیاد، لباس روزمره و تزیینات را به خود اختصاص داده است. ایکات که در زبان فارسی به آن «دارایی» می‌گویند از پارچه‌های سنتی ایران است که در سال‌های اخیر تولید آن از نظر کمی و کیفی افول پیدا کرده و به عبارتی حیات فعال و همچنین کاربرد خود را از دست داده است. عواملی نظیر تولید کم، کیفیت پایین نمونه‌ها و رکود بازار اقتصادی در یک بستر تاریخی نسبتاً طولانی و قابل توجه موجب شده است تا این پارچه منحصربه‌فرد در ایران، هرچه بیشتر به دست فراموشی سپرده

پیدا کرد، به واسطه این تمایز در طرح و نقش‌ها، ایکات‌ها همواره در نمایش فرهنگ و سلیقه جوامع بشری نقش مهم و بسزایی ایفا کرده‌اند. بنابراین با نگاهی عمیق به دستبافته‌های سنتی هر منطقه، به ویژه ایکات، می‌توان دریافت که این دستبافته‌های زیبا و خوش‌رنگ دارای نقوش و رنگ‌هایی است که ریشه در سنت، فرهنگ و اقلیم مردم هر منطقه دارد. از آنجا که امروزه با توسعه دستگاه‌های بافندگی تمایل و توجه بافندگان به استفاده از دستگاه‌های پارچه‌بافی سنتی کمتر شده و اندک اندک این بافته‌های سنتی و نفیس رو به فراموشی می‌رود، بنابراین برای احیای این شیوه از پارچه‌بافی، به ویژه در مناطقی مانند ایران و ازبکستان که از لحاظ تاریخی قدمت و غنای زیادی در این زمینه دارند نیاز به مطالعه و پژوهش نظری و شناخت نیازهای هنرمندان این رشته برای زنده نگه‌داشتن این پارچه به عنوان صنایع دستی نفیس ضروری است. همچنین شناخت و بررسی هنرهای سنتی ایران و ازبکستان که بخش مهمی از آسیای میانه می‌باشد، گامی است مهم در جهت اعتلا و رشد هنرهای بومی هر یک از این دو منطقه، که روزگاری در یک جغرافیای فرهنگی قرار داشتند. از این رو توجه به تفاوت‌ها و شباهت‌های میان ایکات‌های دو جامعه مذکور به‌ویژه از منظر نقش و رنگ، می‌تواند گویای تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی و همچنین ارتباط مؤثر میان آنها باشد. براین اساس هدف اصلی در این تحقیق، شناسایی تفاوت‌ها و شباهت‌های میان پارچه‌های دستیافت ایکات یزد و ازبکستان است. به عبارت دیگر، با توجه به تولید ایکات در ازبکستان و ایران و اشتراکات فرهنگی بین دو منطقه، که در دوره‌های تاریخی گوناگون بین آنها رواج پیدا کرد، سؤال اصلی در این پژوهش آن است که چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی بین ایکات ایران و ازبکستان از منظر نقش و رنگ وجود دارد؟

پیشینه تحقیق

پژوهش‌های محدودی در ایران به بررسی پارچه‌های ایکات پرداخته و مطالعه مستقیمی در رابطه با ایکات یزد و ازبکستان صورت نپذیرفته است، با این حال به چند اثر که در زمینه ایکات در ایران و کشورهای دیگر پرداخته شده، اشاره می‌شود:

کتابی با عنوان «هنر نساجی در شهر یزد» (رمضانخانی، ۱۳۸۷) که فصلی از آن به دارایی‌بافی اختصاص دارد. همچنین کتاب دیگری با عنوان «دارایی‌بافی و احرامی‌بافی» (گرگویی، ۱۳۸۰) به چگونگی بافت این پارچه و نحوه رنگرزی و نقش‌اندازی آن پرداخته است. مقاله‌ای با عنوان «طراحی دارایی‌بافی تاری در استان یزد» (کریم‌نژاد، ۱۳۸۸) و نیز مقاله دیگری با عنوان «مروری بر تولید دارایی در ایران» (طالب‌پور، ۱۳۸۷) که هر دو در مجموعه مقالات اولین گردهمایی گنجینه‌های از یاد رفته هنر ایران به چاپ رسیده‌اند، بیشتر به تکنیک دارایی در ایران

روش تحقیق

روش این پژوهش توصیفی-تحلیلی با رویکرد تطبیقی است و از لحاظ هدف، توسعه‌ای است که می‌تواند منجر به نوآوری نقوش در ایکات ایران گردد. شیوه گردآوری داده‌ها اسنادی و کتابخانه‌ای است. به این معنا که با مطالعه کتاب‌ها و مستندات موضوع مطالعه‌شده و اطلاعات مورد نیاز، استخراج و دسته‌بندی شده‌اند و این داده‌ها سرانجام از طریق دسته‌بندی، مقایسه و

پارچه ابریشمی که چند تار از آن پنبه باشد (دهخدا، ۱۳۴۱) و یا یک نوع پارچه ابریشمی که چند تار از آن پنبه باشد و مانند خارا موج‌دار باشد (نقیسی، ۱۳۴۳، ۱۴۴۸). همچنین نوعی از پارچه ابریشمی موج‌دار (عمید، ۱۳۴۵، ۹۰۸) و نوعی پارچه ابریشمی رنگارنگ و منقش که معمولاً برای رویه لحاف و نظایر آن به کار برند (نجفی، ۱۳۷۸، ۶۰۰). در باب تاریخ ایکات در ایران نوشته‌های مختلفی وجود دارد. کریم‌نژاد در مقاله خود با عنوان «طراحی دارایی بافی در استان یزد» می‌نویسد: «مهد دارایی بافی شهر یزد است و سابقه آن در این شهر به حدود ۸۰۰ سال پیش می‌رسد.» (کریم‌نژاد، ۱۳۸۸، ۱۷۱). همچنین گریل در کتاب «پارچه‌های ایکات هند» آورده است: «ایکات حداقل از اواخر قرن چهاردهم میلادی در ایران بافته می‌شده است (Grill, 1998, 21)». با بررسی‌های انجام‌شده طی این پژوهش که در منابع مختلف ایرانی و نمونه پارچه‌های موجود در نزد استادان این هنر که از نسل‌های گذشته به ارث برده‌اند صورت پذیرفته، می‌توان دریافت که نمونه‌هایی با تاریخ حدود ۱۳۰ تا ۲۰۰ ساله از ایکات در کشور ما موجود است. یک نمونه با طرح محرابی و نقش سرو و طاووس (تصویر ۱) که هم اکنون نزد خانواده ملک ثابت نگهداری می‌شود و کار دست پدر ایشان است مربوط به ۱۳۰ سال گذشته است (نصیری آسایش، ۱۳۹۶، ۲۱).

تلاش برای رسیدن به تاریخی مشخص از این بافته، به دلیل کمبود نمونه‌های باقی‌مانده از گذشته، بسیار مشکل است و این بدان معناست که برای روشن‌شدن این موضوع باید به منابع دست دوم تاریخی از قبیل نقاشی‌ها، مینیاتورها و متونی که در آنها به این منسوجات اشاره شده است مراجعه شود. در همین راستا، به نمونه‌هایی در کتاب هزارویک‌شب، تصویر یک نقاشی و یک لفافه قلمدان در موزه ملک تهران می‌توان اشاره کرد. کتاب هزارویک‌شب که مربوط به دوره ناصرالدین شاه قاجار است، شامل داستان‌های عامیانه و افسانه‌ای درباره زندگی شاهان، امیران، انسان‌ها، ملائک و پریان است که شهرت جهانی دارد (حسینی راد، ۱۳۸۴، ۳۸۵). در یکی از مجالس این کتاب با عنوان «تاج‌الملوک با عزیز صحبت داشتن» تصاویری از پرده‌های دارایی با نقش سرو تصویرسازی شده است که این مطلب از روی نقوش و کشیدگی آنها و نیز شباهت بسیار این تصاویر با نمونه‌های ایکات سروی، قابل اثبات است (تصویر ۲).

در تعداد دیگری از تصاویر این کتاب نیز تصویرسازی‌هایی از منسوجاتی وجود دارد که به عنوان زیرانداز استفاده شده و در آنها نقش نوک پیکان که یکی از رایج‌ترین نقوش مورد استفاده در ایکات است، وجود دارد (تصویر ۳).

در سند دیگری که تصویر یک نقاشی موجود در موزه ملک تهران که رقم میرزا ابوالحسن خان نقاشباشی (ابوالحسن غفاری) است، زیراندازی تصویرسازی شده که کاملاً شبیه همان

استخراج، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. جامعه آماری این تحقیق شامل پارچه‌های ایکات موجود در موزه‌ها، مجموعه‌های خصوصی و تصاویر پارچه‌های ایکات یزد و ازبکستان است که در منابع کتابخانه‌ای و وبسایت‌های الکترونیکی موجودند.

ایکات

«ایکات» یک کلمه مالایی-اندونزیایی برگرفته از فعل منگیکات است به معنای پیچیدن، بستن یا پیچیدن به اطراف (Fitz Gibbon & Hale, 1997). دستبافته‌های ایکات، منسوجات طرح‌داری هستند که با گره‌زدن و مقاوم‌ساختن در برابر رنگ کردن تار و یا رنگ کردن تار قبل از بافتن تولید می‌شوند، تکنیکی که در بسیاری از نقاط جهان شناخته شده است. اصالت ایکات در این است که نخ‌ها ابتدا رنگ‌آمیزی شده و سپس وارد ماشین بافندگی می‌شوند و تنها پس از آماده‌شدن می‌توان از تمام شکوه و عظمت این محصول زیبا لذت برد. ایکات را می‌توان با بداهه‌نوازی جاز مقایسه کرد، زمانی که مضامین جدید در پس‌زمینه ملودی‌های شناخته‌شده بافته می‌شوند. ایکات الگوی یک استاد، با هندسه‌ای شناخته‌شده است که در آن خطوط و رنگ‌ها به طرز پیچیده‌ای درهم تنیده می‌شوند و پیچیدگی‌های تصاویر و اشکال را به وجود می‌آورند. اگرچه خاستگاه این دستبافته‌ها دقیقاً مشخص نیست، اما برخی محققان بر این عقیده هستند که این گونه بافت را قرن‌ها قبل از توسعه بازرگانی اروپا در قرن پانزدهم و شانزدهم میلادی، اقوام گوناگونی در ممالک مختلف جهان، هر یک مستقل از دیگری، ابداع و به موازات یکدیگر گسترش داده‌اند. ضمن آنکه برخی با تأکید بر پیچیدگی این روش بافت، شک دارند که ایکات را بیش از یک قوم ابداع کرده باشد و بر این اساس آن را دارای زادگاه خاص و واحدی می‌دانند. تنوع، پیچیدگی و ظرافت نقش‌ها و روش‌هایی که در جزایر (بالی، سومبا، سوماترا و برنئو) اندونزی و در جنوب شرق آسیا قرار دارند یافت شده است، دلالت بر آن دارد که اگر خاستگاه واحدی برای این شیوه بافت وجود داشته، در منطقه اندونزی بوده است (کلاک، ۱۳۴۲، ۲۰۳). اما محققان در یک چیز متحد هستند و آن جاده ابریشم و نقش آن در توسعه این هنر است. از مهم‌ترین ویژگی‌های ایکات، نحوه رنگ‌آمیزی یا رنگ‌ریزی آن است که این ویژگی جدا از نحوه بافت و نقوش به کاررفته، آنقدر حائز اهمیت است که ایکات تنها با شیوه رنگ‌ریزی خاص آن در جهان شناخته می‌شود. به طور مثال گیلو و کوپر در کتاب هنرها و صنایع دستی هند، ایکات را شیوه‌ای در رنگ‌ریزی می‌دانند که در نتیجه این نوع خاص از رنگ‌ریزی، نقوش بر روی پارچه به وجود می‌آید (Cooper & Gillow, 1996, 92).

• ایکات در ایران

این بافته در کشورمان با نام «دارایی» شناخته می‌شود که در فرهنگ‌های مختلف فارسی این گونه تعریف شده است: یک نوع

(رمضانخانی، ۱۳۸۷، ۲۳).

• نقش و رنگ در پارچه‌های ایکات یزد

نقش و طرح عنصری است که هویت یک پارچه را شکل می‌دهد. نقش در پارچه‌های دارایی در کنار رنگ از اساسی‌ترین عناصرها در ساختار آن به شمار می‌رود. تأثیری که فرهنگ و هنر، آداب و رسوم و باورهای مردمی و حتی ذهن خلاق هنرمند دارایی‌باف در ایجاد نقش گذاشته‌اند سبب گشته تا نقش‌های دارایی منحصر به فرد باشد ویژگی بی‌نظیر نقش‌های دارایی همان موج‌هایی است که در هنگام بافت به وجود می‌آید و سبب گشته تا هیچ‌گاه دو گونه همسان دارایی تولید نگردد و تقسیم‌بندی نقوش را نیز ناممکن کرده و نقش‌های بی‌شماری را از ساده‌ترین تا پیچیده‌ترین به وجود آورده است.

از نقوش ایکات در یزد باید به نقش سرو، نقش پرند (طاووس)، پرچمی یا نوک‌پیکانی و نقش معروف لوزی و طرح ابروباد اشاره کرد.

• نقش سرو و طاووس

نقش سرو و طاووس از جمله نقوش قدیمی دارایی محسوب می‌شوند و امروزه به دلیل مهارت منحصر به فردی که برای نقش کردن چنین نقوشی مورد نیاز است وجود ندارد و به تاریخ دارایی بافی پیوسته‌اند (امینی، ۱۳۹۹، ۶۴)؛ (تصویر ۵).

در تصویر ۵ رنگ زمینه پارچه قرمز است و نقش سرو به صورت هندسی و با رنگ‌های زرد و سبز و آبی تیره در آن نمایان است. دو طاووس کوچک در بالای نقش سرو، به صورت قرینه و روبروی هم قرار دارند. پارچه دارایی حاشیه‌هایی با نقش نوک پیکانی است. رنگ غالب در این دارایی قرمز و نقش طاووس و سرو توأمان در کنار هم قرار گرفته است. گاهی نقش سرو به تنهایی و یا همراه با طاووس در طرح محرایی قرار می‌گیرد (تصویر ۶) ولی نقش طاووس به تنهایی در نمونه‌ای دیده نشده است.

• نقش پرچمی یا نوک پیکانی

این نقش با در کنار هم قرار گرفتن خطوط عمودی، افقی و با بازی با عنصر رنگ به وجود می‌آید و به عنوان بقچه دارایی و یا دستمال دارایی بافته شده و استفاده می‌شود. نقش نوک پیکانی یا پرچمی شاید آسان‌ترین نقش باشد اما از طرفی هم می‌تواند جزو ظریف‌ترین نقوش قرار بگیرد، رنگ‌های به کاررفته در این پارچه قرمز، سبز، زرد و آبی تیره است. رنگ غالب و زمینه قرمز است (تصویر ۷). نقش نوک پیکانی هم در متن و هم در حاشیه پارچه‌ها استفاده می‌شود. به دلیل استفاده از پودهایی به رنگ‌های مختلف در این بافته‌ها و ایجاد رنگ‌های ترکیبی در اختلاط با تارها، تنوع رنگی وسیع و زیبایی به وجود می‌آید. در پارچه‌های نوک پیکانی رنگ‌های بسیاری از قبیل قرمز، صورتی، نارنجی، زرد، سبز، فیروزه‌ای، آبی، بنفش، قهوه‌ای، سیاه و سفید وجود دارند که فراوانی رنگ در هر بافته بین چهار تا هشت رنگ است.

تصویر ۱. ایکات تری ابریشمی، بافت علی ملک ثابت. مأخذ: www.yazdfarda.com.

تصاویر زیراندازهای موجود در کتاب هزارویک‌شب است (تصویر ۴).

در تصویر دیگری نیز که از موزه ملک تهران تهیه شده است تعدادی لفافه (پوشش) قلمدان مربوط به دوره قاجار دیده می‌شود که از جنس ابریشم بوده و با میل قلاب بافی بافته شده‌اند. با توجه به نوع طرح و نحوه رنگرزی در یکی از نمونه‌ها، به نظر می‌رسد که در این نمونه نیز از روش رنگ‌آمیزی دارایی استفاده شده است. ایکات یا پارچه ابریشمی که یکی از بافته‌های ساده و زیبا، ویژه یزد بوده و هست، در گذشته توسط زنان در خانه‌ها بافته می‌شده است. به کارگیری تکنیک‌های بافت و همچنین استفاده از نقوش منحصر به فرد، ایکات ایران را از نوعی برتری تکنیکی برخوردار می‌کند، اما با فراموش شدن این هنر امروزه هیچ نشانه‌ای از تولید ایکات در این شهر مشاهده نمی‌شود و با بروز چنین اتفاقی، ایکات ایران، هم به لحاظ نقوش و هم به لحاظ کاربرد تکنیک‌های بافت در این بافته که نقطه تمایز و حتی برتری آن محسوب می‌شد، محدود شد. به دلیل همین محدودیت و عدم گستردگی جغرافیایی ایکات در ایران، امروزه تنها در یزد تولید می‌شود.

• نقش لوزی

نقشی که امروزه بیشتر در پارچه‌های دارایی دیده می‌شود نقش لوزی است. این نقوش که به شکل تودرتو و معمولاً بارنگ‌های قرمز، سبز و زرد و آبی رنگ‌آمیزی شده‌اند، به علت رنگ‌شدن مقطعی الیاف تار، شکل لوزی‌ها در این پارچه حالتی شعله‌گون به خود می‌گیرند که خود بر جذابیت‌های بصری این پارچه می‌افزاید (مقنی‌پور و اشعاری، ۱۳۹۲، ۵). نقش لوزی در شکل‌ها و اندازه‌های متفاوت و با لوز بزرگ و لوز کوچک در وسط پارچه و حواشی به کار می‌رود. این طرح با نام گل درشت خوانده می‌شود (تصویر ۸) و بیشتر برای کاربردهای خاص به کار می‌رود. طرح‌های دیگری با نام‌های چهارگل (تصویر ۹) و پنج‌گل (تصویر ۱۰) نیز با استفاده از این لوزها بافته می‌شوند که به عنوان رومیزی به کار می‌روند.

• طرح ابروباد

نقوش راه راه رنگارنگ، اغلب بر زمینه سفید دیده می‌شوند. این دارایی‌ها با نقوش راه راه رنگارنگ با نام ابروباد معروفند. ترکیب رنگی در این نقوش معمولاً رنگ‌های زرد، قرمز، آبی و سبز است که درخشندگی و شادابی خاصی دارند (تصویر ۱۱). در طرح ابرو باد، راه راه‌ها به صورت تکه‌های رنگی در کنار هم قرار می‌گیرند گویی رنگ‌ها بر امواجی سوار شده‌اند و با باد به حرکت درمی‌آیند. حرکتی به یک سمت و یک جهت، به طوری که حرکت رنگ‌ها بر روی پارچه، حالتی پیکان‌گونه به خود گرفته و مسیری رو به جلو را نشان می‌دهد. در یک کلام، رقص رنگ‌ها روی پارچه.

در جمع‌بندی مطالب در این قسمت می‌توان نقوش به کاررفته در دارایی‌های یزد را در سه دسته اصلی قرار داد: هندسی (تصاویر ۷-۱۱)، گیاهی (تصاویر ۵ و ۶) و حیوانی (تصویر ۵).

رنگ‌های به کاررفته در دارایی‌های یزد شامل قرمز، زرد، سبز، آبی و سفید است که به نظر می‌رسد طرح و نقوش‌ها گاهی بر زمینه قرمز و گاهی بر زمینه سفید قرار می‌گیرند. رنگ‌های به کاررفته در دارایی‌ها عموماً رنگ‌های گرم هستند. در دارایی با طرح ابروباد رنگ‌های متنوع‌تری از آبی و سبز و نارنجی نیز دیده می‌شود.

• ایکات در ازبکستان

تاریخ صنعت ایکات ازبک با سیاست‌های مردم و منطقه ازبک گره خورده است. سرزمینی که اکنون عموماً به عنوان بخشی از آسیای مرکزی در نظر گرفته می‌شود، تا دهه ۱۸۶۰ میلادی در قالب دولت‌شهرهایی گروه‌بندی می‌شد که در زمان‌های مختلف توسط امپراطوری‌های گوناگون از الکساندر بزرگ تا اتحاد شوروی مورد سلطه قرار گرفته است. در سال ۱۹۹۱ میلادی ازبک‌ها برای اولین بار جمهوری مستقلی تشکیل دادند. در زمان امیر تیمور، ایکات‌ها به بخش مهمی از هویت فرهنگی و عظمت دولتی تبدیل شدند. رقاصانی که رقص سنتی می‌کردند در موسیقی‌های محلی ایکات می‌پوشیدند. ایکات دو مجموعه معنار را در بر داشت: بخش عمومی هویت ملی ازبک، و دیگری به عنوان نماد زندگی

تصویر ۲. هزارویک‌شب، مجلس «تاج الملوک با عزیز صحبت داشتن». مأخذ: حسینی راد، ۱۳۸۴، ۳۹۵.

تصویر ۳. صفحه‌ای از هزارویک‌شب. مأخذ: حسینی راد، ۱۳۸۴، ۳۹۵.

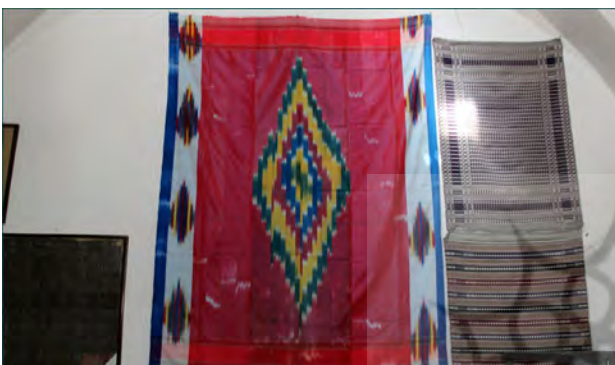
تصویر ۴. میرزا محمد تقی خان امیر کبیر، ۱۲۶۳ ه. ق. مأخذ: نصیری آسایش، ۱۳۹۶، ۲۳.

تصویر ۷. نوک پیکانی. مأخذ: <http://yazd.irib.ir>.

تصویر ۵. نقش سرو و طاووس. مأخذ: www.yazdfarda.com.

تصویر ۸. طرح گل درشت با نقش لوز بزرگ در وسط و حاشیه اطراف تصویر. مأخذ: www.yazdfarda.com.

تصویر ۶. طرح محراب با نقش سرو. مأخذ: www.yazdfarda.com.

تصویر ۹. طرح پنج‌گل با نقش لوز بزرگ و کوچک. مأخذ: www.yazdfarda.com.

از محدودیت‌های بازار فراتر رفته و الگوی اختراعی و رنگ‌های انفجاری آنها نیازی به مترجم نداشت. ایکات‌ها به عنوان غنیمت و به عنوان هدیه و ردای افتخاری از سوی خان‌ها به تزار بزرگ، در استپ‌ها سفر می‌کردند (WELCOME TO ALESOUK). در ازبکستان و به‌ویژه شهرهای بخارا و سمرقند، و همچنین دره فرغانه، به خاطر تولید ایکات‌هایی به نام «ابر» (abr) و طراحی لباس مردانی که به نظر می‌رسد به حداقل قرن ۱۸ میلادی برمی‌گردند، مشهور بودند. به نظر می‌رسد که قرن نوزدهم نقطه اوج تولید پارچه‌های رنگارنگ بود و این منطقه یک رنسانس را در ایکات

خانوادگی سنتی محسوب می‌شد. ایکات هنوز به شیوه‌های سنتی در ازبکستان پوشیده و استفاده می‌شود. ایکات عموماً جهاز عروس، لباس عروسی و جشن‌ها، و لباس‌های موقعیت خاص را شامل می‌شد. هر زن بدون توجه به این که چقدر غربی (غربزده) باشد، چندین لباس اطلسی دارد. این لباس همواره بر ازبک بودن پوشنده آن و تعلق او به فرهنگ ازبک دلالت می‌کند. پوشیدن لباس از نوع ایکات به بهترین صورت تعلق یک زن را به فرهنگ ازبک و ارزش‌های سنتی‌اش نشان می‌دهد (Ludington, 2014). (6) در اصل ایکات‌های آسیای میانه یک هنر تجاری بودند که

و سمرقند انجام شد. نظریه دیگری وجود دارد که براساس آن ایکات‌ها در قلمرو آسیای مرکزی کنونی شکل گرفته‌اند اما منابع بسیار کمی وجود دارد که این موضوع را تأیید کند (ibid., 782). این روزها مهد فرهنگ بافندگی دستباف در آسیای میانه، شهر کوچک مارگیلان است (Ikata Fabrics, n.d. A). مارگیلان در گوشه‌ای دورافتاده در شمال شرقی ازبکستان قرار دارد، بین مرزهای قیرقیزستان و تاجیکستان، در منطقه‌ای حاصلخیز و سرسبز به نام دره فرغانه. درحالی که اعتقاد بر این است که ایکات‌بافی برای قرن‌ها در آسیای میانه انجام می‌شده است، تنها شواهد فیزیکی که از بافت ایکات در این منطقه به دست آمده به قرن نوزدهم میلادی مربوط می‌شود. در آن زمان مراکز متعددی به ایکات بافی می‌پرداختند اما امروزه مارگیلان به عنوان مرکز اصلی ایکات‌بافی در تمام آسیای میانه مطرح شده است (MEET Rosuljon, n.d).

در ازبکستان امروز لباس‌های ایکات زنان در تنوعی از شکل‌ها، سبک‌ها و مواد، نماد میراث فرهنگی و هویت قومی یا ملی شده‌اند. ایکات برای بسیاری از زنان جزء بهترین و ارزشمندترین لباس است (Abdul Ghani, Turab Sutarwala & Abdul Rahim, 2006, 312).

بافندگان ازبکی در بافت ایکات هم از پنبه استفاده می‌کنند و هم از ابریشم، هرچه ابریشم بیشتر باشد، پارچه باارزش‌تر است. در ازبکستان لطیف‌ترین ایکات‌ها «شوی»^۳ (ایکات ابریشم) هستند (تصویر ۱۲). شوی یک بافت مسطح کاملاً ابریشمی و خیلی سبک است که عموماً برای تولید روسری یا تزیین آن استفاده می‌شود. اما محبوب‌ترین ایکات، «درس»^۴ است (تصویر ۱۳). ادرس یک پارچه دورو با تار ابریشمی و پودی از جنس کتان پنبه است (Ikata From Uzbekistan, n.d).

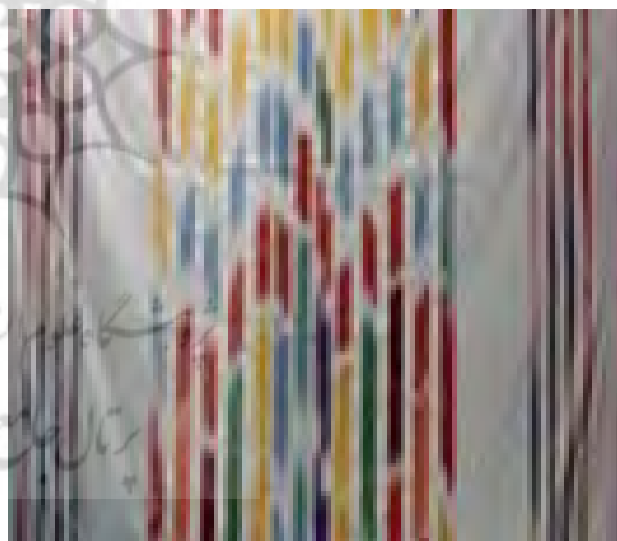
نوع دیگری از پارچه‌های ایکات که گران‌قیمت‌ترین ایکات در ازبکستان است «اطلس» نام دارد. اطلس پارچه‌ای براق است و هرچه ابریشم آن بیشتر باشد، ارزشمندتر است. این پارچه‌ها را از آن جهت اطلس می‌نامند که مانند رنگین کمان از طیف‌های رنگی درخشانی در آن استفاده شده است (تصویر ۱۴). در افسانه‌های ازبکی آمده است که طیف خیره‌کننده رنگ‌ها و همپوشانی مسحورکننده الگوهای موجود در پارچه‌های اطلس، از رنگین کمان بهشتی الهام گرفته شده که در آینه یک حوض منعکس شده است. بافنده که تحت تأثیر این زیبایی شگفت‌انگیز قرار گرفته بود، تصویر را به کارگاه خود برد و آن را روی ابریشم‌هایش جابه‌جا کرد و رنگ‌های افسانه‌ای ایجاد کرد (Ikata Fabrics, n.d. B).

• نقش و رنگ پارچه‌های ایکات در ازبکستان

الگوهای جسورانه و رنگ‌های پرجنب و جوش، دو ویژگی مهم منسوجات ازبکستان هستند. ایکات‌های ازبکستان به طور مشخص دارای طرح‌های پررنگ و بزرگی هستند. رنگ‌های اصلی

تصویر ۱۰. طرح چهارگل با نقش لوز و خطوط راه راه در میانه. مأخذ: www.yazdfarda.com

تصویر ۱۱. طرح ابروباد در دارایی‌بافی. مأخذ: امینی، ۱۳۹۹.

تجربه کرد ولی از آن زمان به بعد تا مدتی کاهش یافت. در دوره شوروی تولید ایکات مورد تشویق قرار می‌گرفت و هم‌اکنون نیز تولیدکنندگان ایکات از مالیات معاف هستند. آسیای میانه نقش مهمی را در جاده ابریشم ایفا می‌کند و ایکات‌ها در زمان تجارت جاده ابریشم بسیار مشهور بودند و نیز به عنوان اقلام ارزشمند در جاده ابریشم داد و ستد می‌شدند (Hann, 2013, 780). تعدادی از محققان بر این باورند که فناوری تولید ایکات توسط ایرانیان فراری از مرو به بخارا آورده شد و سپس توسط صنعتگران دره فرغانه

روشن مانند قرمز، زرد و آبی (وتنوع آنها) که از رنگ‌های طبیعی ساخته می‌شدند. برخی از نقوش معمول در ایکات‌های ازبکستان عبارتند از انار، لاله، سیب، شاخ قوچ، طاووس، نخل، گل و شاخ گوزن. عناصر اصلی نقوش بر روی دایره‌ها، مربع‌ها، لوزی‌ها و نقوش ۸مانند متمرکز شده‌اند. به طور سنتی هر منطقه‌ای در ازبکستان طرح‌های متمایزی دارند. به عنوان مثال بافندگان در سمرقند و بخارا نقوش جسورانه را ترجیح می‌دادند. رنگ‌های شیوه بخارایی قرمز و زرد روشن بود (تصویر ۱۵).

ایکات‌های سمرقند ساده‌تر بودند و به بلوک‌های رنگی برای ایجاد جلوه وابسته بودند (تصویر ۱۶)؛ (گیلو، ۱۳۹۷، ۱۵۸). رنگ‌های به کاررفته در ایکات‌های سمرقند از تنوع برخوردار اما رنگ غالب قرمز و آبی تیره بود.

بسیاری از ایکات‌ها دارای نقوش مثلثی با دانه‌های آویز یا عناصر آویزان هستند که به شکل‌های مختلف به عنوان «شانه‌ای» یا «طلسم» شناخته می‌شوند (تصویر ۱۷). این ایکات از نوع ایکات مخملی است که عناصر آویزان در آن مشهود است. رنگ زمینه تیره و نقوش با رنگ نارنجی، قرمز و صورتی در آن نقش بسته‌اند. به دلیل جنس مخمل این پارچه، سایه‌روشن‌هایی در آن به وجود آمده است. عناصر شانه‌ای مقابل یکدیگر و به صورت قرینه‌اند و فرم‌های هندسی مثل دایره نیز در آن دیده می‌شود.

طرح دیگری که به شاخ قوچ و خورشید معروف است (تصویر ۱۸) تشکیل شده از دایره و نقوش ۸مانند و همچنین نقوش دنداندار است با رنگ تشکیل شده از قرمز، زرد و قهوه‌ای. رنگ سفید و قهوه‌ای در پهنای متفاوتی در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند و در مرز بین این دو رنگ، رنگ‌ها با دندان‌های شانه‌مانند در یکدیگر فرو رفته‌اند گویی که به‌واسطه این دندان‌ها در هم چفت شده‌اند. نقوش شانه‌ای یا پیکان‌مانند در میان ایکات‌های آسیای میانه به وفور دیده می‌شود.

گاهی نقوش و نگاره‌هایی شبیه بته جقه بر روی ایکات‌های ازبکستان به تصویر کشیده می‌شود. این نقوش‌ها در کشمیر، شمال غربی هند، طرح شال پشمی و یا احتمالاً تزئینات گل ایرانی هم دیده می‌شوند (تصاویر ۱۹ و ۲۰). در تصویر ۱۹ که مربوط به بخارا است دایره‌های قرمز رنگ دیده می‌شود که در درون هر یک، دایره کوچک‌تری به رنگ زرد دیده می‌شود که روی این دایره‌های زرد، دایره‌های کوچک‌تر آبی مانند نقطه طراحی شده است. عناصر ریز و درشتی که بسیار شبیه به بته جقه هستند به رنگ سبز و زرد دیده می‌شود. این نقوش روی زمینه سفید نقش بسته‌اند. به طور گسترده استفاده از دایره در ایکات‌ها به گلدوزی‌های سنتی آسیای مرکزی برمی‌گردد که بسیاری از آنها با دایره‌های کوچک و بزرگ با نخ‌های ابریشمی رنگی روی پارچه پنبه‌ای سفید دوخته می‌شوند. بنابراین برخی از طرح و نقوش‌ها بازتاب گلدوزی‌های محلی هستند (Hann, 2013, 787).

تصویر ۱۲. ایکات ابریشم یا شوی. مأخذ: www.maisonuzbek.com.

تصویر ۱۳. ادرس. مأخذ: www.maisonuzbek.com.

نقوش گیاهی بافته شده است. رنگ‌های به کاررفته در این ایکات شامل قرمز، زرد، قهوه‌ای، سبز، نارنجی و آبی است. قلب‌ها و آویزهای شانهای، یکی در میان رنگ عوض کرده‌اند و نقش در سراسر پارچه تکرار شده است.

تصویر ۲۲ یک لباس زنانه را نشان می‌دهد واقع در مجموعه «راو»^۵ با دایره قرمز بزرگ و نقوشی که مانند برگ به ساقه متصل شده‌اند و تداعی گر یک گل قرمز بزرگ هستند. عناصر شانهای هم در این لباس مشاهده می‌شود. رنگ‌های به کاررفته در این پارچه شامل قرمز، زرد، سبز، آبی روشن و قهوه‌ای بر روی زمینه سفید است.

تصویر ۲۳ یک لباس زنانه است که با نقوش پلکانی و رنگارنگ بافته شده است. رنگ‌های آبی تیره و آبی روشن به صورت پلکانی روی زمینه سفید نقش بسته‌اند و در بین هر ردیف پلکانی، راه‌های طولی با رنگ‌های سبز، زرد، قرمز و صورتی قرار دارد.

تصویر ۲۴ یک قطعه ایکات بخاراست معروف به ایکات هفت‌رنگ از مجموعه «راو»، قرن ۱۹ م. در این پارچه نقش دایره و شانهای همراه با خطوط موج دیده می‌شود. ترکیب رنگ این ایکات شامل زرد، قرمز، آبی در دو طیف، سبز در دو طیف و قهوه‌ای روی زمینه سفید است.

نقش لباس زنانه در **تصویر ۲۵** مربوط به قرن ۱۹ میلادی در بخارا است. ترکیب رنگی در این لباس شامل آبی، صورتی (ارغوانی)، و زرد روی زمینه سفید است. نقشمایه‌هایی شبیه به گل انار در این لباس دیده می‌شود همراه با نقوش آبی رنگ که دندان‌هایی دارند.

تصویر ۲۶ از کتاب ابریشم‌های پرزرق‌وبرق آسیای مرکزی (Fitz Gibbon & Hale, 1997)، یک ترکیب نقوش هندسی مربع و لوزی را با رنگ‌های گرم وزنده نشان می‌دهد. لوزی‌های قرمز و سبز بر روی یک مربع بزرگ زرد رنگ با حاشیه خطی قرمز. ترکیب رنگ این پارچه زرد، قرمز، آبی، سبز، قهوه‌ای و سفید است. **تصویر ۲۷** یک ایکات مخمل است که نقش‌های آن، درخت را در ذهن بیننده تداعی می‌کند. نقوشی که در هر ردیف یک رنگ دارند. در یک ردیف ترکیب سفید، زرد و سبز، در یک ردیف ترکیب قرمز، زرد و سبز و در ردیف بعدی ترکیب مشکی، سبز و زرد بر زمینه آبی هستند. این نقش تداعی کننده درخت سرو هم می‌تواند می‌باشد.

در **تصویر ۲۸** یک ایکات با طرحی شبیه به طاووس دیده می‌شود. این ایکات از جنس مخمل است که ترکیب رنگ‌های نارنجی، سبز، آبی و قهوه‌ای روی زمینه سفید ملایمت خاصی به آن بخشیده است. گویی دو طاووس در مقابل هم اما از هم روبرگردانده‌اند که مابین این دو طاووس، نقشی شبیه گل قرار دارد. یک ترکیب هندسی شبیه لوزی هم در پارچه دیده می‌شود. ترکیب رنگی در این پارچه، رنگ‌های ملایم سرد و گرم است که

تصویر ۱۴. طیف رنگ‌های رنگین کمان در ایکات. مأخذ: www.alamy.com.

تصویر ۱۵. کت لحافی ابریشمی، ایکات، بخارا. مأخذ: گیلو، ۱۳۹۷، ۱۶۰.

تصویر ۱۶. ایکات‌های سمرقند. مأخذ: گیلو، ۱۳۹۷، ۱۵۹.

تصویر ۲۱ یک ایکات تاری را نشان می‌دهد که با اشکال قلب و

تصویر ۱۹. ایکات بخارا. مأخذ: www.internationalwardrobe.com.

تصویر ۱۷. ایکات شانه‌ای یا طلسم. مأخذ: www.alamy.com.

تصویر ۲۰. کت ایکات، قرن ۱۹ میلادی. مأخذ: Dusenbry, 2008.

تصویر ۱۸. طرح شاخ قو و خورشید. مأخذ: گیلو، ۱۳۹۷، ۱۶۲.

که رنگ آبی نیلی و قرمز بیشتر مشاهده می‌شود. همچنین تنوع طرح و نقش نیز در آنها به طور گسترده دیده می‌شود.

مقایسه نقش و رنگ ایکات ایران و ازبکستان

با توجه به مطالب آورده شده در قسمت‌های پیشین، ایکات‌های ایران و ازبکستان را در سه دسته اصلی می‌توان مورد بررسی قرار داد: هندسی، گیاهی و حیوانی.

هندسی: طرح و نقش هندسی در ایکات یزد به صورت لوزی و راه راه دیده می‌شود با رنگ‌های قرمز، زرد، سبز اما در ایکات ازبکستان

در کنار هم قرار گرفته‌اند.

در جمع‌بندی آنچه در مورد ایکات ازبکستان گفته شد، به نظر می‌رسد نقوش را در این ایکات‌ها به سه دسته اصلی می‌توان تقسیم کرد: هندسی (تصاویر ۱۲، ۱۳، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۶)، گیاهی (تصاویر ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۵، ۲۷، ۲۸) و حیوانی (تصویر ۲۸) بعضی از نقوش گیاهی را در زمره هندسی هم می‌توان در نظر گرفت. تنوع رنگی در ایکات‌های ازبکستان نسبتاً زیاد است. رنگ‌های به‌کاررفته در ایکات‌های ازبکستان بیشتر رنگ‌های زرد، قرمز، آبی، سبز، نارنجی، قهوه‌ای، سفید است

در طرح محراب دیده می‌شود و گاهی با نقش طاووس توأمان در روی پارچه نقش می‌بندد با رنگ‌بندی قرمز و سبز که رنگ غالب قرمز است. اما در ایکات‌های ازبکستان نقوش پرپیچ‌وتابی در پارچه‌ها وجود دارند که می‌توان آنها را در زمره گیاهی دسته‌بندی کرد. گرچه بعضی از این نقوش گیاهی به صورت واقعی یک گیاه خاص را نشان نمی‌دهند اما شامل برگ و ساقه هستند که در نگاه اول نقش یک گیاه را در ذهن بیننده تداعی می‌کنند. نقش بته نیز در ایکات‌های ازبکستان دیده می‌شود. تنوع رنگی شامل زرد، قرمز، زرد، سبز، آبی، قهوه‌ای و نارنجی است. از نظر نقوش گیاهی شباهتی در بین دو ایکات دیده نشده است.

حیوانی: در ایکات یزد تنها حیوانی که مشاهده شد طاووس است که همراه با درخت سرو نمایش داده شده با رنگ قرمز و سبز. در ایکات ازبکستان هم تنها حیوان نمایش داده شده طاووس است همراه با نقشی که تداعی کننده یک گیاه است. تنوع رنگی شامل نارنجی، سبز و آبی است. نقش حیوان در هیچ یک به صورت تنها مشاهده نشده است. در استفاده از نقش حیوانی تنها شباهت بین دو ایکات استفاده از طاووس است اما از نظر شکل و ظاهر هر دو ایکات طاووس متفاوتی را به کار برده‌اند.

سطح دستبافته‌های ایکات ازبکستان پر از نقش است. نقش‌های درشت در سطح پارچه توجه بیننده را جلب می‌کند به طوری که نقوش در سطح پارچه گسترده هستند و فضاهای خالی با نقوش کوچکتر پر شده است. اما در ایکات یزد سطح پارچه خلوت است و نقوش به صورت جداگانه استفاده شده است. همچنین پارچه‌های یزد دارای حاشیه‌هایی در کناره‌ها هستند اما این حاشیه‌ها در ایکات‌های ازبکستان دیده نمی‌شود و همان‌طور که ذکر شد نقوش در سطح پارچه‌های ازبکستان با تکرار پخش شده و سطح پارچه را پوشانده‌اند.

از نظر رنگ شباهت دو ایکات استفاده از رنگ‌های قرمز، زرد، سبز و آبی و سفید است که هم در ایکات یزد دیده می‌شود و هم در ایکات ازبکستان اما تفاوت در این است که رنگ‌های استفاده شده در ایکات ازبکستان طیف‌های مختلفی از سبز و آبی و قرمز هستند که رنگ آبی نیلی بیشتر استفاده شده است و علاوه بر آن وجه تمایز دیگر استفاده از رنگ قهوه‌ای در ایکات ازبکستان است که در ایکات‌های یزد مشاهده نشده است. علاوه بر رنگ‌های ذکر شده، در ایکات ازبکستان از رنگ‌های نارنجی و صورتی نیز استفاده شده است. رنگ‌ها در ایکات یزد محدودتر و در ایکات ازبکستان متنوع‌تر هستند.

برای رسیدن به نتیجه بهتر، در **جدول‌های ۱، ۲ و ۳** به تطبیق و مقایسه ایکات‌های دو کشور پرداخته شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف پاسخ به این سؤال انجام شد که ایکات ایران

تصویر ۲۱. ایکات با اشکال قلب. مأخذ: www.vam.ac.uk.

تصویر ۲۲. روپوش زنانه با طرح دایره‌های قرمز بزرگ. مأخذ: www.vam.ac.uk.

طرح و نقش هندسی شامل دایره، مربع و لوزی است با تنوع رنگی زرد، قرمز، آبی، سبز و قهوه‌ای. این نقوش در ترکیب با نقوش دیگر نیز دیده می‌شوند. شباهت هر دو منطقه را در استفاده از لوزی می‌توان بیان کرد.

گیاهی: نقوش گیاهی در ایکات یزد شامل درخت سرو است که در حال حاضر تولید نمی‌شود و به غیر از درخت سرو، نقش گیاهی دیگری در ایکات‌های یزد دیده نمی‌شود. نقش سرو گاهی

تصویر ۲۴. ایکات هفت رنگ بخارا. مأخذ: www.vam.ac.uk.

تصویر ۲۳. لباس زنانه ایکات، یقه‌دوزی شده. مأخذ: www.vam.ac.uk.

تصویر ۲۶. الگوهای هندسی مربع ولوزی با رنگ‌های گرم. مأخذ: FitzGibbon & Hale, 1997.

تصویر ۲۵. لباس زنانه بخارا قرن ۱۹ میلادی. مأخذ: www.alesouk.com.

تصویر ۲۸. ایکات مخمل با نقش طاووس و گل. مأخذ: www.clothroads.com.

تصویر ۲۷. ایکات مخمل با نقشی شبیه به درخت. مأخذ: www.alamy.com.

قرمز، زرد، سبز و گاهی آبی که در طرح ابروباد که یک طرح راه راه است این رنگها از تنوع بیشتری برخوردار هستند. رنگها در لوزیهای ایکات یزد به صورت پلهای استفاده شده به این صورت که یک لوزی کوچک رنگی در وسط قرار دارد و سپس دورتادور آن با رنگ دیگری رنگ شده و به همین ترتیب رنگها در کنار هم دورتادور شکل قرار میگیرند و در نهایت شکل لوزی بزرگتری را تشکیل می دهند. در پارچههای یزد حاشیههایی در کنارهها دیده می شود که این حاشیهها در ایکاتهای ازبکستان مشاهده نشده است. سطح پارچه در ایکات یزد عموماً خلوت است و در زمینه پارچه از نقش دیگری استفاده نشده است و فضاهای خالی در

(یزد) و ازبکستان از منظر نقش و رنگ چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی باهم دارند؟ با توجه به یافته‌های حاصل از این پژوهش، به نظر می‌رسد که هر دو کشور تاریخ گسترده‌ای در طراحی و بافت انواع پارچه از جمله ایکات دارند. نتایج حاصل از مطالعه در اسناد و منابع کتابخانه‌ای، حاکی از تفاوت‌هایی در نقوش رسم‌شده بر روی ایکات، میان ایران و ازبکستان است به طوری که تنوع طرح و نقش و همچنین تنوع رنگی در ایکات ازبکستان بیشتر از ایران است. نقوش به کاررفته در هر دو منطقه را می‌توان به سه گروه اصلی هندسی، گیاهی و حیوانی تقسیم‌بندی کرد. بروز و ظهور اشکال هندسی در ایکات یزد به صورت لوزی است همراه با رنگ‌های

جدول ۱. مقایسه نقوش هندسی ایکات یزد و ازبکستان. مأخذ: نگارندگان.

منطقه ایکات	تصاویر ایکات	اشتراک	افتراق
ایکات ایران		<p>استفاده از نقش هندسی و رنگ قرمز در هر دو ایکات از نقوش هندسی و رنگ قرمز استفاده شده است.</p>	<p>اشکال هندسی به کاررفته در ایکات یزد شکل لوزی است و در یک مورد که طرح ابروباد است رنگها طوری به کاررفته است که نقش مستطیل در آن دیده می‌شود. شکل هندسی استفاده شده در ایکات ازبکستان بیشتر دایره است. دایره‌های بزرگ قرمز رنگی که در وسط آن از دایره رنگی زرد رنگ استفاده شده. استفاده از مربع و مستطیل هم در ایکات ازبکستان دیده می‌شود. همراه با اشکال هندسی در ایکات ازبکستان، نقوش دیگری مانند بته و نقوش S مانند هم دیده می‌شود ولی در ایکات ایران اشکال هندسی به صورت تنها یا همراه با راه راه دیده می‌شود. رنگ‌های به کاررفته در ایکات یزد شامل قرمز، زرد، سبز و آبی است که به صورت رنگ اصلی به کار رفته‌اند و طیف رنگی ندارند به جز در ایکات ابروباد که تنوع رنگی دارد اما در ایکات ازبکستان انواع طیف رنگ آبی و رنگ قرمز، زرد، نارنجی و قهوه ای به کار رفته است.</p>
ایکات ازبکستان			

جدول ۲. مقایسه نقوش گیاهی ایکات یزد و ازبکستان. مأخذ: نگارندگان.

منطقه ایکات	تصاویر ایکات	اشتراک	افتراق
ایکات ایران		<p>استفاده از نقوش گیاهی و همچنین رنگ قرمز</p>	<p>نقش گیاهی در ایکات یزد مشخصاً درخت سرو است که گاه همراه با طاووس و گاه در طرح محراب به کار می‌رود. رنگ غالب قرمز است رنگ‌های آبی تیره و سبز هم در کنار قرمز استفاده شده است. نقوش گیاهی در ایکات ازبک از تنوع بیشتری برخوردار است. نقش درخت سرو در ایکات ازبکستان به صورت انتزاعی استفاده شده است. به غیر از سرو از گل‌های شانهای و گل انار هم استفاده شده است. رنگ‌بندی در ایکات ایران منحصر به رنگ قرمز و آبی و سبز است و از رنگ‌های کدر استفاده شده اما در ایکات ازبکستان رنگ‌ها زنده و شاداب هستند و طیف رنگی بیشتری استفاده شده است. مثل قرمز، زرد، سبز، آبی، نارنجی و سفید. نقوش در سطح پارچه ازبکستان تکرار شده اما در ایکات یزد تکرار نشده است.</p>
ایکات ازبکستان			

از طیف‌های رنگی هم در پارچه‌های ایکات ازبکستان استفاده شده است. ایکات به نوعی نشان از هویت ملی ازبک‌هاست. ملت ازبکستان ایکات را به‌عنوان یک کالای ملی و فرهنگی ثبت کرده و به همین خاطر تقاضای استفاده از آن در ازبکستان بیشتر از ایران است. بنابراین تولیدکنندگان سعی می‌کنند مناسب با نیاز مردم از طرح و نقش‌های متنوعی استفاده کنند. اهمیت و بهایی که به پارچه ایکات در ازبکستان داده می‌شود، متأسفانه در ایران مشاهده نمی‌شود و عدم استقبال و کم‌توجهی به این پارچه ارزشمند و

ایکات یزد مشاهده می‌شود اما در ایکات ازبکستان فضاهای خالی کمتری در سطح پارچه وجود دارد و بافندگان ازبک سعی کرده‌اند تا سطح پارچه را با تکرار نقوش و همچنین نقوش ریز دیگر، بدون فضای خالی کنند. نقوش در ایکات ازبکستان هم تنوع بیشتری دارد و هم از وسعت بیشتری برخوردار است. گرایش به استفاده از نقوش بزرگ در ازبکستان بیشتر است. رنگ‌های به‌کاررفته در ایکات‌های ازبکستان درخشان‌تر و متنوع‌تر هستند. رنگ‌ها شامل زرد، قرمز، سبز، آبی، نارنجی، صورتی، قهوه‌ای و سفید و گاهی

جدول ۳. مقایسه نقوش حیوانی ایکات یزد و ازبکستان. مأخذ: نگارندگان.

منطقه ایکات	تصاویر ایکات	اشتراک	افتراق
ایکات ایران		نقش طاووس	طاووس در ایکات یزد به صورت کوچک و همراه با نقش سرو به کار رفته است. دم طاووس در ایکات یزد به صورت هندسی به کار رفته و به صورت قرینه مقابل همدیگر هستند. طاووس در ایکات ازبکستان واضح تر است. دم طاووس با یک نقش موج دیده می‌شود. تنوع رنگی در طاووس ازبکستان بیشتر از ایران است. استفاده از رنگ‌های ملایم از ویژگی ایکات ازبکستان است. رنگ غالب در ایکات یزد قرمز است.
ایکات ازبکستان			

فهرست منابع

- امینی، سارا. (۱۳۹۹). مطالعه تحلیلی نقشمایه‌های دارای بافی یزد از منظر نشانه شناسی. پژوهش در هنر و علوم انسانی، ۵ (۹)، ۶۸-۶۱.
- حسینی راد، عبدالحمید. (۱۳۸۴). شاهکارهای نگارگری ایران. تهران: موزه هنرهای معاصر تهران/مؤسسه توسعه هنرهای تجسمی.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۴۱). لغت نامه دهخدا. تهران: سیروس.
- رضانخانی، صدیقه. (۱۳۷۸). هنر نساجی در شهر یزد. یزد: سبحان نور.
- شریفی مهرجردی، علی اکبر. (۱۳۹۲). هنر نساجی و پارچه‌بافی یزد در دوره درخشان صفوی. چیدمان، ۲ (۲)، ۱۰۱-۱۰۹.
- طالب‌پور، فریده. (۱۳۸۷). گنجینه‌های از یادرفته ایران. (ج. ۳). تهران: فرهنگستان هنر.
- عمید، حسن. (۱۳۴۵). فرهنگ فارسی عمید. ج. ۱. تهران: امیرکبیر.
- کریم‌نژاد، محمد مهدی. (۱۳۸۸). گنجینه‌های از یادرفته ایران. (ج. ۳). تهران: فرهنگستان هنر.
- کلاک، جی. (۱۳۴۲). سیری در صنایع دستی ایران. تهران: بانک ملی.

قدیمی باعث شده تا تولید این پارچه در کشور ما از رونق چندانی برخوردار نباشد.

در پایان به نظر می‌رسد عوامل بسیاری از قبیل رکود نساجی سنتی و فقدان استادان قدیمی و نداشتن علاقه برای یادگیری این حرفه و مهارت از جانب قشر جوان، باعث شده تا این هنر زیبا به فراموشی سپرده شود. در این راستا توجه به جایگاه درخشان این هنر در تاریخ و گذشته ایران می‌تواند راه را برای احیای این صنعت و حرفه در کشور ما باز کند. برای قرار گرفتن در مسیر رشد و تعالی، ابتدا باید این حرفه و هنر را از جنبه‌های مختلف بررسی و شناسایی کرد و سپس با فراگرفتن فنون مرتبط با این هنر، که سالیان سال، سینه به سینه از استادان قدیمی به نسل ما رسیده و آموزش آن به قشر جوان و تلفیق آن با ایده‌های نو، در حفظ و احیای این هنر بکوشیم تا مجدداً جایگاه واقعی و ارزشمند خود را در کشور ما پیدا کند.

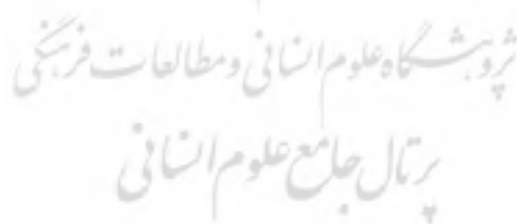
پی‌نوشت‌ها

۱. Kate Fitz Gibbon
۲. Guido Goldman
۳. shoye
۴. Adras

۵. پیپ‌راو یک مجموعه‌دار پیشرو در منسوجات و جواهرات آسیای مرکزی و افغانستان است. مجموعه او در بریتانیاست و از بهترین‌ها در جهان است.

- Gibbon, K. (1997). *Andrew, Hale, Ikat: splendid silks of central Asia: The Guido Goldman collection*, Laurence king in association with Alan Marcuson.
- Hann, M. A. (2013). Origins of central Asian silk ikats. *The Research Journal of the Costume Culture*, 21(5), 780-791.
- Ludington, S. (2014). Painted Clouds: Uzbek Ikats as a Case Study for Ethnic Textiles Surviving and Thriving Culturally and Economically in the 21st Century, *Textile Society of America Symposium Proceedings*. Paper 906.
- Tamburini, D., Breitung, E., Mori, C., Kotajima, T., Clarke, M. L. & McCarthy, B. (2020). Exploring the transition from natural to synthetic dyes in the production of 19th-century Central Asian ikat textiles. *Heritage Science*, 8(1), 1-27.
- *WELCOME TO ALESOUK*. (n.d.). Retrieved March 10, 2022, from www.alesouk.com
- *MEET Rosuljon*. (n.d.). Retrieved March 10, 2022, from <https://www.wanderingsilk.org/meet-the-makers-uzbek-ikat>
- *Ikat Fabrics*. (n.d. B). Retrieved March 10, 2022, from www.maisonouzbek.com/en/arts-and-cultures/ikatfabrics/
- *Ikat Fabrics*. (n.d. A). Retrieved March 10, 2022, from www.uzbekalive.com/shop/ikat-fabrics.Ikat-fabrics-c52985136
- *Ikat From Uzbekistan*. (n.d.). Retrieved March 10, 2022, from www.internationalwardrobe.com/lexicon-2/ikat-aus-uzbekistan-2/

- گرگویی، حسین. (۱۳۸۰). *دارایی بافی و احرامی بافی*. یزد: سازمان صنایع دستی یزد.
- گیلو، جان. (۱۳۹۷). *پارچه‌های جهان اسلام (ترجمه کوروش محمودی و بیژن شادپی)*. تهران: جمال هنر.
- مقنی پور، مجیدرضا و اشعاری، محمود. (۱۳۹۲). واکاوی شیوه نقش‌اندازی در دارایی بافی. *پژوهش هنر*، ۱ (۴)، ۱۴۱-۱۴۴.
- نصیری آسایش، محمدرضا. (۱۳۹۶). *مقایسه ایکات ایران با هند (پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد)*. دانشکده هنرهای کاربردی، دانشگاه هنر تهران، تهران.
- نفیسی، علی اکبر. (۱۳۴۳). *فرهنگ نفیسی*. (ج. ۲). تهران: کتابفروشی خیام.
- Abdul Ghani, A., Turab Sutarwala, Z. & Abdul Rahim, J. (2006). *Abrbandi*. Malaysia: The Islamic Arts Museum.
- Cooper, I. & Gillow, J. (1996). *Arts and crafts of India*. London, United Kingdom: Thames and Hudson.
- Crill, R. (1998). *Indian Ikat textiles*. London, United Kingdom: Thames and Hudson.
- Dusenbury, M. (2008). *Atlas Today: Patterns of Production, Bazaars and Bloomingdales*. Uzbekistan and Xinjiang, China,: University of Kansas.
- Fitz Gibbon, K. & Hale, A. (1997). *Ikat: Silks of Central Asia*. London, Laurence King :The Guido Goldman Collection.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author (s), with publication rights granted to the journal of art & civilization of the orient. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله
 شفيعی، زهره و قاضی‌زاده، خشايار. (۱۴۰۱). مطالعه تطبیقی ایکات ایران (یزد) و ازبکستان از منظر رنگ و نقش. *مجله هنر و تمدن شرق*، ۱۰ (۳۵)، ۲۹-۴۴.

DOI: 10.22034/jaco.2022.325930.1230

URL: http://www.jaco-sj.com/article_147209.html

